

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษาคำนี้ เป็นการศึกษาคณะเฉพาะกรณี เกษตรกรรายย่อยบ้านสมานมิตร ตำบล ดอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย เกี่ยวกับปัญหาหนี้สินของเกษตรกรรายย่อย โดยมี จำนวนประชากรที่ใช้ศึกษาทั้งสิ้น 10 ครอบครัว ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูลที่ได้จาก การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นรายบุคคล และการสัมภาษณ์กลุ่มต่าง ๆ เช่น ผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ แกนนำชุมชน ผู้นำอาสา และกลุ่มสตรีในหมู่บ้าน เพื่อให้เห็นภาพรวม ของหมู่บ้านและสภาพปัญหาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ของการศึกษาคำนี้มี 3 ประการ คือ ประการแรก เพื่อศึกษาสาเหตุและ ปัจจัย ความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดหนี้สินของเกษตรกรรายย่อย ประการที่สอง เพื่อศึกษาระบบการในการจัดการปัญหาหนี้สิน ประการที่สาม เพื่อศึกษาวิธีการและทางเลือก ในการจัดการปัญหาหนี้สินของเกษตรกร

จากวัตถุประสงค์ของการศึกษาประการแรก พบว่า สาเหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิดหนี้สิน ของบ้านสมานมิตร เกิดจากการซื้อที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน และต้องลงทุนเรื่องการผลิต บางราย ไม่มีที่ดินหรือมีแต่ไม่เพียงพอ จึงต้องเช่าที่นาเพิ่มเพื่อทำนา ทำให้มีต้นทุนการผลิตสูงกว่า เกษตรกรที่มีที่ดินทำกิน นอกจากนี้ ยังพบว่า กระแสโลกาภิวัตน์และการบริโภคนิยมก็เป็น สาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรเป็นหนี้สิน ส่วนการส่งเสริมเรื่องการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นของ บุตรหลานก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น เนื่องจากบุตรหลานต้องไปเรียน ต่อในเมือง จึงมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นในการเช่าหอพัก ค่าใช้จ่ายส่วนตัว โทรศัพท์มือถือ รถมอเตอร์ไซด์ ฯลฯ เกษตรกรบางรายที่สุขภาพและเจ็บป่วยประกอบกับขาดแรงงานในการผลิต ไม่สามารถ ทำนาได้ในขณะที่ต้องเลี้ยงดูหลานที่อยู่ในวัยเรียน จึงต้องตกอยู่ในสภาพยากแค้นและมีหนี้สิน พอกพูน นอกจากนี้การศึกษา ยังพบว่า วัฒนธรรมอีสาน เช่น ประเพณีการจัดพิธีศพตามแบบ อีสานก็มีส่วนทำให้เกษตรกรต้องเป็นหนี้สินเพิ่มพูน เนื่องจากมีการจัดงานหลายวันที่บ้านเจ้าภาพ เพื่อรอแขกและญาติ ๆ ที่เดินทางมาร่วมงานศพจากภาคอีสาน

สำหรับวัตถุประสงค์ของการศึกษาประการที่สอง พบว่า นโยบายรัฐบาลในการพัฒนา ประเทศที่ขาดความสมดุล ซึ่งเน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเป็นหลัก โดยใช้ภาคเกษตรกรรม

เป็นฐานในการพัฒนาประเทศ ในขณะที่เกษตรกรต้องเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขายและส่งออก ต้องทำการผลิตแบบสมัยใหม่ที่ต้องพึ่งพิงเทคโนโลยีและเครื่องจักรกลทางการเกษตรสมัยใหม่ แต่ไม่สามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิต ขาดที่ดินทำกินขาดต้นทุนในการผลิต จึงต้องกู้เงินจากแหล่งเงินกู้ทั้งในระบบและนอกระบบ ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ สหกรณ์การเกษตร พ่อค้าคนกลาง เจ้าของที่ดินเช่า ญาติพี่น้อง กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ ร้านค้าชุมชน ฯลฯ ประกอบกับเกษตรกรการขาดอำนาจในการต่อรองราคาผลผลิต นอกจากนี้วัฒนธรรมอีสานบางอย่างยังเป็นสาเหตุให้เกษตรกรต้องมีหนี้สินเพิ่มขึ้น ประกอบกับเกษตรกรยังไม่สามารถเข้าถึงระบบสวัสดิการหรือบริการทางสังคมที่เพียงพอ สิ่งเหล่านี้เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกษตรกรรายย่อยต้องตกอยู่ในวงจรหนี้สินพอกพูนยากที่จะปลดเปลื้องได้

ส่วนวัตถุประสงค์ของการศึกษาประการที่สาม พบว่า วิธีการและทางเลือกในการจัดการปัญหาหนี้สินของเกษตรกรรายย่อยระดับปัจเจก คือ การกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้ทั้งในระบบและนอกระบบ และการหารายได้เสริมจากอาชีพประมง ซึ่งชาวบ้านสามารถนำทุนทางสังคมในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ (ปลา กุ้ง พืชผัก และสัตว์จากป่าชุมชน) และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำประมง และการผลิตอุปกรณ์การจับปลา และการแปรรูปอาหารแบบอีสาน ได้แก่ การทำปลาร้า ปลาจ่อม ปลาแห้ง ไว้บริโภคในครัวเรือนและขาย

สำหรับการแก้ปัญหาหนี้สินระดับกลุ่ม พบว่า ชาวบ้านสามารถนำบทเรียนในการรวมกลุ่มที่หลากหลายมาวิเคราะห์ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และดึงทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในระดับปัจเจกมาต่อยอดและขยายผล ทำให้เกิดการรวมกลุ่มกิจกรรมเพื่อประโยชน์ของชุมชน ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า ธนาคารข้าว ร้านค้าชุมชน ฯลฯ ซึ่งกลุ่มเหล่านี้เป็นแหล่งสวัสดิการทางสังคมของชุมชนและคนยากจน มีความเข้มแข็งและยั่งยืน เนื่องจากชาวบ้านมีความไว้วางใจกัน มีการพึ่งพาอาศัยกันในชุมชน

อย่างไรก็ตาม การรวมกลุ่มอาชีพในชุมชนสามารถช่วยลดปัญหาหนี้สินเกษตรกรได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น ยังไม่สามารถช่วยปลดเปลื้องหนี้สินได้ เนื่องจากปัญหาหนี้สินเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่เรื้อรังสะสมมาเป็นเวลานาน นอกจากนี้บ้านสมานมิตรยังเป็นสมาชิกเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือและได้ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชาวบ้านจากชุมชนต่าง ๆ ในการเรียกร้องให้ภาครัฐลงมาแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรอย่างจริงจังและเร่งด่วน

ส่วนบทบาทหญิงชายในการแก้ปัญหาหนี้สิน พบว่า ผู้หญิงบ้านสมานมิตรมีความสามารถในการทำงานทั้งในบ้านและนอกบ้านพอกับผู้ชาย และยังเข้าร่วมทำกิจกรรมกลุ่ม

อาชีพต่าง ๆ ซึ่งมีสมาชิกทั้งหญิงและชาย ทำให้ผู้หญิงมีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง มีการเข้าสังคมและสามารถทำงานที่สร้างสรรค์ได้ ดังนั้น ผู้นำชุมชนและผู้ชายควรรักษาโอกาส ผู้หญิงเข้ามา มีบทบาทในการบริหารจัดการงานพัฒนาชุมชนมากขึ้น เพื่อเป็นการยกระดับและส่งเสริมสถานภาพสตรีให้เป็นที่ยอมรับของคนทั้งในชุมชนและนอกชุมชน

อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบชั่วโมงการทำงานระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย ซึ่งทำงานทั้งในบ้านและนอกบ้าน พบว่า ผู้หญิงยังคงต้องทำงานหนักกว่าผู้ชายและมีชั่วโมงการทำงานที่ยาวนานกว่า เนื่องจากต้องรับภาระดูแลบ้านเรือนและลูกหลาน เตรียมหาอาหารให้ทุกคน ดังนั้น ชุมชนควรตระหนักร่วมกันว่าบทบาทระหว่างหญิงชายมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าประเด็นอื่น และผู้ชายควรปรับทัศนคติดั้งเดิมที่มีต่อผู้หญิง และเข้ามาช่วยรับผิดชอบงานในบ้านมากขึ้น ซึ่งในการทำงานพัฒนาชุมชน ประเด็นบทบาทหญิงชายเป็นประเด็นสำคัญที่ชุมชนควรตระหนักและเรียนรู้เพิ่มเติม เพื่อจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างยั่งยืนในชุมชน

5.2 การอภิปรายผล

5.2.1 ทำที่ต่อชีวิต

ผลการศึกษาปัจจัยที่ก่อให้เกิดหนี้สินของเกษตรกรรายย่อยตามกรอบการวิจัยเรื่อง ทำที่ต่อชีวิต พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีความขยันขันแข็งในการทำมาหากินทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร แต่รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำการผลิตในแต่ละฤดูการผลิต และค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ปัจจุบันเกษตรกรทุกครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูงขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากไม่สามารถต้านกระแสบริโภคนิยมและวัตถุนิยมที่ไหลบ่าเข้ามาได้ นอกจากนี้เกษตรกรส่วนใหญ่ยังมีค่าใช้จ่ายในการลงทุนด้านการศึกษาลูกในระดับที่สูงกว่าระดับชั้นประถมศึกษา โดยการส่งลูกไปเรียนต่อในเมือง จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูงขึ้นอย่างมาก สาเหตุเหล่านี้เป็นสาเหตุหลักที่ก่อให้เกิดหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ ส่วนการเล่นหวย ตีมเหล่า สุกบุญหรือ ทำบุญตามประเพณี ก็ถือเป็นเรื่องปกติที่ทุกครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายเหล่านี้บ้างน้อยบ้าง ซึ่งยังเป็นค่าใช้จ่ายที่ต่ำกว่าการลงทุนทำการผลิตสมัยใหม่ และค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา

ส่วนบทบาทหญิงชายในชุมชน พบว่า ผู้หญิงและผู้ชายบ้านสมานมิตรมีความขยันขันแข็งอดทน และช่วยเหลือกันในการทำมาหากินนอกบ้าน (ทั้งทำนาและทำประมง) ถึงแม้ว่าผู้ชายจะทำงานที่ใช้แรงงานมากกว่าผู้หญิง แต่ผู้หญิงก็มีชั่วโมงการทำงานที่ยาวนานกว่าผู้ชายในแต่ละวัน เนื่องจากต้องดูแลทุกอย่างในบ้านเรือน เตรียมอาหาร และดูแลลูกหลาน ซึ่งสอดคล้องกับ

รายงานของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2524) ที่กล่าวไว้ว่า เมื่อนับชั่วโมงทำงานแล้ว แรงงานหญิงในภาคเกษตรมีชั่วโมงทำงานมากกว่าชายถึงวันละอย่างน้อย 4 ชั่วโมง แม้ว่าชายจะทำงานในไร่นาเป็นจำนวนมากกว่าหญิง แต่เมื่อรวมงานบ้านด้วยแล้วหญิงทำงานถึง 10.5 ชั่วโมงต่อวัน (หรืออย่างน้อยอาทิตย์ละ 59 ชั่วโมง) ในขณะที่ชายทำเพียง 6.3 ชั่วโมงต่อวัน ถ้าเทียบสัดส่วนกันแล้ว หญิงทำงานในไร่นา คิดเป็นร้อยละ 71 ของที่ชายทำ แต่เมื่อดูจากการทำงานทั้งหมดแล้ว ชายทำงานเพียงประมาณร้อยละ 60 ของที่หญิงทำเท่านั้น

นอกจากนี้ผู้หญิงยังมีบทบาทสำคัญในการดูแลการใช้จ่ายในครัวเรือนประจำวัน และการใช้จ่ายในการศึกษาของลูกหลาน จากการศึกษา พบว่า ผู้หญิงมีความห่วงใยและให้ความสำคัญกับการศึกษาที่สูงขึ้นของบุตรหลานมากกว่าฝ่ายชาย และปัจจุบันทั้งเด็กหญิงและชายได้รับโอกาสในการศึกษาเท่าเทียมกัน ซึ่งแตกต่างกับสมัยก่อนอย่างมาก นอกจากนี้ ผู้หญิงยังมีความพยายามประหยัดและยังมีความพยายามในการหารายได้เสริมจากการทำกิจกรรมกลุ่ม เช่น กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มแปรรูปอาหาร (ผู้หญิงมีบทบาทนำในการทำกิจกรรมและจำนวนสมาชิกผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย) แต่ก็มีกรซื้อห่วยและทำบุญเป็นประจำ ส่วนค่าใช้จ่ายในการดื่มเหล้าและบุหรืมาจากฝ่ายชายเป็นหลัก ในการตัดสินใจซื้อสิ่งของชิ้นใหญ่ในครัวเรือน เช่น เครื่องใช้ไฟฟ้า รถมอเตอร์ไซด์ พบว่า ทั้งหญิงและชายมีการปรึกษาหารือและตัดสินใจร่วมกัน ส่วนบทบาทหญิงชายในการรักษาวัฒนธรรมชุมชน พบว่า ทั้งหญิงและชายให้ความร่วมมือกันเป็นอย่างดีในการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีอีสาน มีการวางแผนการจัดงานประเพณีร่วมกัน

5.2.2 วิธีการผลิต

ผลการศึกษาเรื่องวิธีการผลิต พบว่า จากการที่รัฐบาลเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยให้ฐานเกษตรกรรมเป็นหลัก มีการส่งเสริมให้เกษตรกรทำการผลิตแบบสมัยใหม่ ส่งผลให้วิธีการผลิตดั้งเดิมที่ผลิตเพื่อยังชีพเปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อขาย ทำให้เกษตรกรมีความต้องการเม็ดเงินเพื่อใช้จ่ายในการลงทุน เพื่อการผลิตและใช้ในการบริโภคเพิ่มขึ้น จึงมีการขยายพื้นที่ในการผลิต ในขณะที่สภาพที่ดินหลายแห่งไม่เอื้ออำนวยในการทำนา เนื่องจากเคยเป็นที่ไร่ปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ ข้าวโพดและมันสำปะหลังมาก่อน มีการใช้ปุ๋ยเคมีอย่างเข้มข้น จึงทำให้ที่ดินแห้งแล้งขาดความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้น เกษตรกรจึงต้องใช้ปุ๋ยเคมีในการทำนา เพื่อให้ได้ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้น ส่งผลให้สภาพแวดล้อมถูกทำลายและสุขภาพเสื่อมโทรมลง ประกอบกับ

วิธีการผลิตต้องพึ่งพาแหล่งน้ำจากธรรมชาติ จึงทำการผลิตได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น ซึ่งบางปีน้ำท่วม บางปีฝนแล้ง ทำให้ได้ผลผลิตไม่แน่นอนและเสี่ยงต่อการขาดทุน

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในการผลิต พบว่า ทั้งหญิงและชายมีการตัดสินใจร่วมกันในการลงทุนทำการผลิต เช่น การกู้เงินจากแหล่งทุนในระบบและนอกระบบ การซื้อปุ๋ย การจ้างแรงงาน ส่วนในการทำนาหญิงและชายมีบทบาทแตกต่างกันออกไป โดยผู้ชายทำงานที่ใช้แรงงานเป็นส่วนใหญ่ เช่น การไถ การขุดและซ่อมคันนา ส่วนผู้หญิงทำงานที่เบากว่า เช่น การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ในการผลิต เตรียมอาหาร หาดอาหารตามท้องนา เก็บผักป่า เห็ด หน่อไม้ ทั้งหญิงและชายยังมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดประเพณีอีสานที่เกี่ยวกับการผลิต เช่น บุญเบิกบ้านหรือเลี้ยงตาปูบ้าน (การขอพรจากเจ้าพ่อหลักบ้านให้คุ้มครองชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข การเอาฤกษ์ก่อนทำการผลิต) บุญบังไฟ (การขอฝน) บุญข้าวจีหรือบุญสู่วัวบุญข้าว (พิธีกินข้าวใหม่) เป็นต้น

นอกจากนี้เมื่อว่างจากการทำนาทั้งหญิงและชายจะออกหาปลาและกุ้งด้วยกันที่หนองหลวง เพื่อบริโภคและขาย ซึ่งสร้างรายได้ดีกว่าการทำนา หลังฤดูการทำนาปัจจุบันหญิงและชายบางคนครอบครัวออกไปขายแรงงานในเมืองเพื่อหารายได้เพิ่ม บางคนครอบครัวที่ล้มเหลวกับการทำการเกษตรต้องออกไปขายแรงงานในเมืองหรือต่างประเทศ และส่งเงินกลับมาให้พ่อแม่และลูกที่อยู่บ้าน และยังกลับมาทำบุญร่วมกับครอบครัวถ้ามีโอกาส

5.2.3 การเข้าถึงปัจจัยการผลิต

ผลการศึกษาเรื่อง การเข้าถึงปัจจัยการผลิต พบว่า การเข้าถึงปัจจัยการผลิตเป็นปัญหาหลักที่ก่อให้เกิดวงจรหนี้สินระยะยาวและยากที่จะหลุดพ้น ซึ่งประกอบด้วย 1) ที่ดินทำกิน เกษตรกรบ้านสมานมิตรยังมีวิถีในการดำเนินชีวิตแบบอีสาน คือ อยู่แบบครอบครัวขยาย ในขณะที่จำนวนสมาชิกในครอบครัวมากขึ้น แต่ที่ดินทำกินมีจำกัดไม่พอเพียงกับสมาชิกในครัวเรือน ทำให้ต้องขยายฐานการผลิตโดยการเช่าที่นาจากคนในเมือง เกษตรกรบางรายไม่มีที่ดินทำกินเลย จึงต้องเช่าที่นาเพื่อทำการผลิตจึงทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นมาก 2) เมล็ดพันธุ์และปุ๋ยเคมี ในการผลิตแบบสมัยใหม่เป็นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขายเป็นหลัก จึงต้องใช้เมล็ดพันธุ์พืชและมีการใช้ปุ๋ยเคมีควบคู่กันเพื่อให้ได้ผลผลิตต่อไร่สูง นอกจากนี้ยังมีการใช้ยาฆ่าหญ้าหรือยาฆ่าแมลงอีกด้วย ถึงแม้เกษตรกรรายย่อยบ้านสมานมิตรจะทำนาเพื่อบริโภคส่วนที่เหลือจึงขายเป็นหลัก แต่ก็ยังมีความต้องการเม็ดเงินเพื่อการบริโภคในครัวเรือน จึงต้องใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อให้ได้ผลผลิตต่อไร่สูง 3) เทคโนโลยีสมัยใหม่ การเกษตรสมัยใหม่ต้องทำอย่างรวดเร็ว

และเร่งรีบ การใช้แรงงานสัตว์ (ควาย) จึงหมดไปและใช้เครื่องจักรทางการเกษตรเข้ามาแทนที่ เช่น รถไถเดินตาม รถไถเต้าน รถนวดข้าว รถเกี่ยวข้าว ฯลฯ เกษตรกรจึงมีค่าใช้จ่ายในการซื้อหรือเช่าเครื่องจักรเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังมีค่าน้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับเครื่องจักรเหล่านี้ด้วย 4) แรงงาน จากการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของภาครัฐ ทำให้มีการอพยพแรงงานทั้งหญิงและชายที่อยู่ในวัยแรงงานจากภาคเกษตรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ขาดแรงงานในการผลิตในครัวเรือน บางครอบครัวเหลือแต่ผู้สูงอายุและเด็ก ประกอบกับครอบครัวเกษตรกรปัจจุบันต้องการให้ลูกเรียนต่อหลังจบชั้นประถมและมัธยมแล้ว จึงขาดแรงงานในการทำการผลิต ทำให้ต้องมีการจ้างแรงงานรับจ้างเข้ามาช่วยในการดำนาและเกี่ยวข้าว ซึ่งแรงงานเหล่านี้เป็นที่ต้องการสูงในฤดูกาลผลิตและการเก็บเกี่ยว ปัจจัยการผลิตที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ต้องอาศัยเม็ดเงินในการลงทุนทั้งสิ้น ดังนั้นเกษตรกรต้องหาแหล่งเงินกู้ทั้งในระบบ คือ ธกส. สหกรณ์การเกษตร และเงินกู้นอกระบบ คือ จากนายทุน พ่อค้าคนกลาง เจ้าของนาเช่า เพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้อง และต้องตกอยู่ในวงจรหนี้สินที่ยากจะหลุดพ้นได้ หรือสามารถสรุปได้ว่า เกษตรกรทำการผลิตเพื่อใช้หนี้ในแต่ละปีเท่านั้นไม่มีโอกาสได้กำไรหรือร่ำรวยจากการทำนาเลย

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้สอดคล้องกับ “ทฤษฎีการพึ่งพา” กล่าวคือ ทฤษฎีพึ่งพาเป็นทฤษฎีการพัฒนาที่อธิบายถึงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกับระหว่างประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้วกับประเทศโลกที่สาม ความสัมพันธ์แบบครอบงำ-พึ่งพา (Dominant - Dependent) ระหว่างประเทศที่มีฐานะและความสามารถทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมากนี้ ก่อให้เกิดสภาพที่เศรษฐกิจของประเทศครอบงำสามารถขยายตัวขึ้นได้ ในขณะที่เศรษฐกิจของประเทศพึ่งพาไม่สามารถขยายตัว ในกรณีประเทศไทยการผลิตทำเพื่อสนองตอบความต้องการพื้นฐานของคนในประเทศ จำต้องอาศัยเทคโนโลยีต่างประเทศที่ไม่สามารถควบคุมได้ การต้องพึ่งพาทายนอกประเทศตลอดเพื่อเสถียรภาพในด้านรายได้ ราคาผลผลิต และการมีงานทำภายในประเทศ ฯลฯ ชุมชนชนบทที่เคยเป็นอิสระ จึงเปลี่ยนเป็นชุมชนที่ต้องพึ่งพาในการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ ต้องพึ่งพาสารเคมีและเทคโนโลยีซึ่งไม่มีความรู้เพียงพอ ต้องพึ่งพาราคาพืชผลในตลาดโลก และต้องพึ่งพาการกำหนดราคาของพ่อค้าคนกลางพร้อมกันกับนายทุนเงินกู้ ดังนั้น ผู้ที่ถูกซ้ำเติมอย่างหนักจากระบบการพึ่งพาเหล่านี้ ก็คือ เกษตรกรรายย่อย ในทางวัฒนธรรม เกษตรกรไม่สามารถผลิตและดำรงวัฒนธรรมของตนเองได้ ต้องพึ่งพาวัฒนธรรมที่คนในเมืองเป็นผู้กำหนด ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย การกินอาหาร ความบันเทิง และความสัมพันธ์ทางสังคมทุกรูปแบบ ในชีวิตประจำวัน เกษตรกรต้องใช้เครื่องมือเครื่องใช้ซึ่งไม่สามารถผลิตได้เอง ไม่รู้วิธีการบำรุงรักษาซ่อมแซม แม้แต่สุขภาพของตนเองก็สูญเสียสิ้นความรู้ของสาธารณสุขศาสตร์ตามประเพณีซึ่งเคยมีมาในชุมชน

ต้องอาศัยการรักษาด้วยตัวยาและเวชบำบัดที่สิ้นเปลืองเงินทองอย่างมาก ในทางสติปัญญา ความรู้และประสบการณ์ ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่น กลับถูกเหยียดหยามว่าล้าสมัย ต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตจากคนที่มีอิสระ มีศักดิ์ศรี ไม่มีหนี้สิน และสามารถกำหนดชะตากรรมของตนเองได้ พอสมควรต้องหมดสิ้นไป เหลือแต่วิถีชีวิตเกษตรกรที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ ไม่มีอำนาจกำหนดราคาพืชผลได้ เต็มไปด้วยภาระหนี้สิน ไม่มีความรู้ความชำนาญสำหรับการผลิตแบบนี้ ต้องสิ้นไร้ไม้ตอก เป็นผู้ย่อยที่ต้องพึ่งพาผู้อื่นเสมอไป ลีนศักดิ์ศรีและหนี้สินเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ภาวะการเป็นหนี้สินได้ระบาดในหมู่เกษตรกรทุกระดับอย่างถล่มทลายไม่ขึ้น ผลลัพธ์ของการพัฒนานั้นผู้ได้รับผลประโยชน์อาจเป็นคนจากหลายฝ่าย แต่ฝ่ายเกษตรกรส่วนใหญ่ที่เป็นเกษตรกรรายย่อยในชุมชนชนบทกลายเป็นคนหมดตัว ซึ่งทั้งหมดนี้มิใช่ความผิดพลาดของนโยบายเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจ หากแต่เป็นความบกพร่องที่นโยบายเร่งรัดพัฒนานั้นขาดกรอบความคิดในด้านพึ่งตนเองทุกระดับ

ส่วนบทบาทหญิงชายในการผลิต ในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตนั้นทั้งหญิงและชายมีการตัดสินใจร่วมกันในการลงทุนทำการผลิต เช่น การเช่าที่นาเพิ่ม การจ้างแรงงาน การกู้เงินเพิ่ม อย่างไรก็ตามฝ่ายชายยังมีอิทธิพลเหนือกว่าในการตัดสินใจเรื่องการใช้จ่ายเงินก้อนใหญ่ บัญชีของ ธกส. ส่วนใหญ่เป็นชื่อของฝ่ายชาย ส่วนฝ่ายหญิงมีหน้าที่เก็บสมุดบัญชีและดูแลการใช้จ่ายในการบริโภคประจำวันเท่านั้น

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2524) ที่ชี้ว่าหญิงเป็นผู้ควบคุมการเงินของครอบครัว ครอบครัวที่ภรรยาเป็นผู้ควบคุมการเงินของครอบครัวและเก็บเงินสดมีจำนวนมากกว่า แต่สิ่งที่น่าสงสัย ก็คือ การตัดสินใจในการใช้จ่ายเงินที่มีใช้การเงินประจำวัน ซึ่งมีตัวเลขจำนวนน้อยและค่อนข้างแน่นอนตายตัวขึ้นอยู่กับใคร เพราะถึงแม้จะเป็นผู้เก็บเงินสด ก็มีได้หมายความว่ามีความอำนาจในการใช้เงินนั้น ในกรณีที่เก็บเงินฝากธนาคารซึ่งจะใช้ชื่อของสามีเป็นส่วนใหญ่ ภรรยาก็เป็นฝ่ายเก็บสมุดเช่นกันแม้ไม่มีอำนาจใช้ จึงอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า การเก็บรักษาถือเป็นการทำหน้าที่อย่างหนึ่งของภรรยาที่จะต้องทำให้ครอบครัวและสามี ส่วนอำนาจในการตัดสินใจใช้เงินนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง

5.2.4 การเข้าถึงสวัสดิการสังคม

ผลการศึกษาเรื่อง การเข้าถึงสวัสดิการสังคม พบว่า เกษตรกรสามารถเข้าถึงสวัสดิการสังคมที่จัดโดยภาครัฐระดับหนึ่ง ได้แก่ การศึกษา ลูกหลานเกษตรกรได้รับการศึกษาภาคบังคับจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 นอกจากนี้รัฐยังมีทุนการศึกษา เช่น ทุนเสมอมา ให้กับนักเรียนหญิง

ที่ฐานะยากจนและเสี่ยงต่อการถูกล่อลวงไปค้าประเวณี ได้เรียนต่อในระดับมัธยมศึกษา ส่วนเด็กที่ต้องการเรียนในระดับสูงขึ้นไปในระดับอาชีวศึกษาหรือระดับปริญญาตรี ก็สามารถกู้ยืมเงินจากกองทุนเพื่อการศึกษาได้และใช้คืนที่หลังเมื่อทำงานแล้ว อย่างไรก็ตามจากการลงทุนเรื่องการศึกษาของลูกหลานเกษตรกรนี้ ส่งผลให้เกษตรกรมีค่าใช้จ่ายในการบริโภคสูงขึ้นอย่างมาก (ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรต้องเป็นหนี้สิน) เนื่องจากเด็กต้องไปเรียนในเมืองและต้องอยู่หอพักด้วยตัวเอง ในขณะที่เด็กอาจเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาสังคม เช่น การติดยาเสพติด ติดสุรา การเล่นเกมพนัน การมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันสมควรโดยไม่รู้จักรักษาป้องกัน การค้าประเวณีในหมู่นักเรียนนักศึกษาเพื่อนำเงินมาใช้ในการบริโภค อย่างไรก็ตามหลังจากที่เด็กเรียนจบแล้วภาครัฐก็ยังไม่เห็นหลักประกันว่าพวกเขาจะมีงานทำในอนาคตหรือไม่ และหากพวกเขาไม่สามารถหางานทำได้หนี้สินจากการกู้ยืมเพื่อการศึกษาเหล่านี้ จะต้องตกเป็นภาระของผู้ปกครองต่อไปในอนาคต ซึ่งยิ่งเป็นการเพิ่มพูนหนี้สินให้เกษตรกรตกอยู่ในวงจรหนี้สินล้นพ้นตัวและยากที่จะปลดเปลื้องได้

ผลการศึกษาเรื่อง การเข้าถึงสวัสดิการด้านการรักษาพยาบาลของรัฐ พบว่า เกษตรกรทุกครัวเรือนเข้าถึงการบริการรักษาพยาบาลในระดับหนึ่ง เช่น อาสาสมัครประจำหมู่บ้าน (อสม.) สถานีอนามัยประจำอำเภอ และโครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค ในขณะที่คุณภาพการบริการของโครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค ยังไม่เป็นที่น่าพอใจเนื่องจากมีค่าใช้จ่ายอื่น ๆ เช่น ค่าเดินทาง ค่าอุปกรณ์ทางการแพทย์เฉพาะโรค ฯลฯ ยาที่ได้รับก็เป็นยาสามัญธรรมดา เช่น ยาแก้ปวดแก้ไข้ ประกอบกับบุคลากรของรัฐยังไม่ชัดเจนกับเงื่อนไขของโครงการจึงเกิดความสับสน

ส่วนการเข้าถึงสวัสดิการสังคมที่จัดโดยองค์การพัฒนาเอกชน (อพช.) พบว่า การจัดตั้งกลุ่มโดย อพช. ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์มีตรชุมชนและธนาคารข้าว ตั้งแต่ปี 2532 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน กลุ่มมีพัฒนาการดีขึ้นเรื่อย ๆ ทุกครัวเรือนเป็นสมาชิกของทั้งสองกลุ่มนี้และได้ประโยชน์อย่างมากจากกิจกรรมกลุ่ม กล่าวคือ สามารถยืมเงินจากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายยามเดือดร้อน เช่น การเจ็บป่วย การคลอดลูก การบริโภคในครัวเรือน การลงทุนทำการผลิตบรรเทาภาระหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ ฯลฯ โดยจ่ายดอกเบี้ยราคาถูก (ร้อยละ 6) และประหยัดเวลาในการเดินทาง นอกจากนี้ธนาคารข้าวยังมีประโยชน์กับครอบครัวที่ยากจนจริง ๆ และขาดแคลนข้าวสามารถยืมข้าวมาบริโภคก่อนและใช้คืนที่หลัง ถือว่ากลุ่มออมทรัพย์และธนาคารข้าวเป็นแหล่งสวัสดิการชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ และสามารถตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของชุมชนได้ ซึ่งองค์การพัฒนาเอกชนมีบทบาทอย่างมากในการส่งเสริมและอบรมให้แกนนำชาวบ้านรู้จักการพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืน แนวคิดในการพึ่งพาตนเอง การคิดวิเคราะห์

ปัญหาและความต้องการของชุมชน และการวางแผนพัฒนาแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน ทำให้ชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา นอกจากนี้การจัดให้แกนนำชาวบ้านไปดูงานนอกชุมชนก็เป็นโอกาสให้แกนนำได้เปิดโลกทัศน์ ได้เรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตนเองในการทำงานพัฒนาชุมชน และสามารถขยายแนวคิดในการพัฒนาอย่างยั่งยืนให้แก่สมาชิกในชุมชนได้ด้วย

จากประสบการณ์ของชุมชนในการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนที่หลากหลาย ทั้งการส่งเสริมจากภาครัฐ จากองค์กรพัฒนาเอกชนและการรวมกลุ่มโดยชุมชนเอง ทำให้ชุมชนมีบทเรียนและสามารถวิเคราะห์หาสาเหตุของความล้มเหลวหรือความยั่งยืนของกลุ่มได้ และตระหนักว่าแนวคิดของกลุ่มออมทรัพย์และธนาคารข้าว สามารถเป็นแหล่งสวัสดิการของชุมชนเพื่อชุมชนได้อย่างแท้จริง จึงเกิดการรวมกลุ่มกันโดยชุมชนเพื่อทำโครงการพัฒนาต่าง ๆ โดยใช้แนวคิดของกลุ่มออมทรัพย์ และธนาคารข้าวเป็นหลักในการทำงาน ทำให้ภาครัฐเห็นความตั้งใจจริงและความเข้มแข็งของชุมชน จึงช่วยสนับสนุนงบประมาณเพิ่มเติมในการทำกิจกรรม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มร้านค้าชุมชน กลุ่มโรงสีมิตรเกษตร กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า ฯลฯ โดยกลุ่มมีกฎระเบียบเช่นเดียวกันกับกลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มเหล่านี้มีความยั่งยืนและสามารถเป็นแหล่งสวัสดิการชุมชนเพิ่มขึ้นอีกด้วย

ซึ่งการศึกษาเรื่องการเข้าถึงสวัสดิการสังคมยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ (2545) โดยสรุปไว้ว่า การพัฒนาระบบสวัสดิการขั้นต่ำที่ทำให้แก่คนจนเป็นกลไกที่ช่วยป้องกันมิให้เกิดแรงกดดันทางสังคมมากเกินไป เป็นกลไกที่ช่วยป้องกันมิให้เกิดปัญหาอื่น ๆ อันเนื่องจากความจน สวัสดิการสังคมจะมีระดับมากน้อยเพียงไร มีความสัมพันธ์อย่างสูงกับระบบการเมืองการปกครอง กล่าวคือ ในระบบการเมืองการปกครองที่เปิดโอกาสให้ชนชั้นคนจนคนด้อยโอกาสมีส่วนร่วมในอำนาจสูง ระบบสวัสดิการต่าง ๆ จะถูกจัดขึ้นมาอย่างทั่วถึงและเกิดประสิทธิผล แต่ในระบบการเมืองการปกครองที่ครอบงำ โดยชนชั้นอภิสิทธิ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง ระบบสวัสดิการจะถูกจัดขึ้นมาในวงแคบ ปริมาณน้อย ไม่ทั่วถึง ไม่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลต่ำ เงินสวัสดิการโดยรัฐที่ผ่านกลไกของรัฐมักจะถูกหล่นระหว่างทาง ไม่ค่อยถึงมือกลุ่มเป้าหมายหรือถึงไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย

สำหรับบทบาทหญิงชายในการเข้าถึงสวัสดิการสังคมด้านการศึกษา ทั้งเด็กหญิงและชายมีโอกาสเท่าเทียมกัน ปัจจุบันค่านิยมในสังคมเปลี่ยนไปจากอดีต เด็กหญิงได้รับการส่งเสริมให้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น โดยรัฐบาลสนับสนุนให้ทุนการศึกษาแก่เด็กหญิงที่ยากจนและเสี่ยงต่อการถูกล่วงลวงไปค้าประเวณี ปัจจุบันทั้งเด็กหญิงและชายมีโอกาสกู้เงินจากกองทุนกู้ยืม

เพื่อการศึกษา เพื่อเรียนต่อในระดับอนุปริญญาหรือปริญญาตรี ส่วนการเข้าถึงสวัสดิการสังคม ด้านสุขภาพ ทั้งหญิงและชายทุกครัวเรือนได้รับสิทธิในการใช้บัตร 30 บาทรักษาทุกโรค

ส่วนการเข้าถึงสวัสดิการชุมชน สมาชิกกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งหญิงและชายได้ประโยชน์ จากกิจกรรมกลุ่มเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ผู้หญิงยังมีความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชน มากขึ้น มีหลายคนได้รับโอกาสในการเป็นประธานกลุ่ม หรือเป็นคณะกรรมการบริหาร จัดการกลุ่ม จะเห็นได้ว่าผู้หญิงได้รับการยอมรับมากขึ้นและมีฐานะทางสังคมที่ดีขึ้นกว่าในอดีต และมีบทบาทสำคัญทั้งในบ้านและนอกบ้าน

ซึ่งบทบาทหน้าที่ของหญิงและชายข้างต้นนี้ยังสอดคล้องกับบทความของ โคทม อารียา (2527 : 6) โดยสรุปว่า ปัจจุบันทั้งชายและหญิงทำงานนอกบ้าน ในขณะที่ฝ่ายหญิงเมื่อกลับบ้าน แล้วยังต้องดูแลเรื่องลูกและทำงานบ้านเหมือนเดิม นับว่าเป็นการเพิ่มภาระอย่างมากให้แก่สตรี ดังนั้น ในการพัฒนาสตรีจึงน่าจะหาแนวทางที่จะพัฒนาในเรื่องต่อไปนี้

1. ศักยภาพของสตรีในการใช้ชีวิตในชุมชนมากขึ้น และแยกตัวอยู่ในบ้านน้อยลง
2. ศักยภาพของสตรีที่จะทำงานสร้างสรรค์ แทนที่จะเป็นงานจำเจและแปลกแยก
3. ศักยภาพของสตรีที่จะมีจิตสำนึกแบบวิเคราะห์วิจารณ์มากกว่าจะมีจิตสำนึกที่ถูก มอมเมาหรือครอบงำ และ
4. ศักยภาพที่จะมีชีวิตเพศที่สมบูรณ์

จะเห็นได้ว่า การที่ผู้หญิงบ้านสมานมิตรมีความสามารถในการทำงานทั้งในบ้านและ นอกบ้าน และยังเข้าร่วมทำกิจกรรมกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ทำให้มีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของ ตนเอง มีการเข้าสังคมกับคนอื่นและสามารถทำงานที่สร้างสรรค์ได้ ดังนั้น ผู้นำชุมชนจึงควรให้ โอกาสผู้หญิงเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการงานพัฒนาชุมชนมากขึ้น เพื่อเป็นการยกระดับ และส่งเสริมสถานภาพสตรีให้เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนและนอกชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญ ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างยั่งยืน

5.2.5 ความสัมพันธ์ทางโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม

ผลการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ทางโครงสร้างทางการเมือง พบว่า ชุมชนสมานมิตร มีความเข้มแข็ง ผู้นำและแกนนำในชุมชนมีภาวะความเป็นผู้นำค่อนข้างสูง เป็นเกษตรกร หัวก้าวหน้า เนื่องจากมีประสบการณ์ในการฟันฝ่าอุปสรรคมากมาย ตั้งแต่การอพยพโยกย้าย หาแหล่งที่ทำกินที่เหมาะสมจากอีสานมาทางเหนือ และในที่สุดมาตั้งรกรากที่บ้านสมานมิตร ผู้นำและแกนนำได้ผ่านประสบการณ์จากการเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง และกลับมาใช้ชีวิต

ในชุมชน แกนนำชุมชนบางคนยังได้รับการอบรมและสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนในการเปิดโลกทัศน์การทำงานพัฒนาชุมชน มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากคนนอกชุมชน เช่น กลุ่มองค์กรชาวบ้าน นักวิชาการ นักพัฒนา และสามารถนำประสบการณ์เหล่านั้นมาใช้ โดยการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน แกนนำเหล่านี้ยังนำข้อมูลข่าวสารมาเผยแพร่ในชุมชน และช่วยให้ชุมชนได้รู้เท่าทันประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน นอกจากนี้ชุมชนสมานมิตรยังเป็นสมาชิกกลุ่มเครือข่ายต่าง ๆ เช่น สมาชิกกลุ่มเครือข่ายประชาชนเชียงราย (คปชร.) สมาชิกสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ สมาชิกเครือข่ายป่าชุมชน และทำงานร่วมกับองค์กรประชาชน และ อพช. อื่น ๆ ในการเรียกร้องและต่อรองให้ภาครัฐลงมาแก้ไขปัญหาเกษตรกรอย่างจริงจัง โดยเฉพาะปัญหาเรื่องการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า และปัญหาหนี้สินเกษตรกร

ผลการศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ พบว่า ชุมชนสมานมิตรเคยมีประสบการณ์การทำเกษตรกรรมปลูกพืชเศรษฐกิจหลากหลาย เช่น ปอ ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง ฯลฯ ทำให้เกษตรกรสามารถเลือกการผลิตที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของตนเองได้ ปัจจุบันจึงปลูกข้าวอย่างเดียวและทำการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักเหลือจึงขาย แต่อย่างไรก็ตามจากการพัฒนากระแสหลักและการถูกครอบงำจากการบริโภคนิยม ทำให้เกษตรกรมีความต้องการเม็ดเงินเพื่อใช้จ่ายและบริโภคในครัวเรือน จึงจำเป็นต้องลงทุนเพื่อขยายฐานการผลิตโดยการเช่าที่นาเพิ่ม และลงทุนซื้อหรือเช่าปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ซึ่งเป็นต้นทุนในการผลิตที่สูงมาก ในขณะที่เกษตรกรไม่มีอำนาจในการต่อรองเรื่องราคาผลผลิตและการตลาด จึงต้องพึ่งพากำหนดราคาจากพ่อค้าคนกลาง ทำให้ต้องขายผลผลิตในราคาต่ำและไม่คุ้มกับต้นทุนที่ลงไป และไม่สามารถกำหนดชะตากรรมของตนเองได้ ชุมชนชนบทที่เคยเป็นอิสระที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพจึงเปลี่ยนเป็นชุมชนที่ต้องพึ่งพาในการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ สิ่งเหล่านี้เป็นตัวก่อให้เกิดวงจรหนี้สินเพิ่มพูนและผูกพันระยะยาวแก่เกษตรกรทั้งสิ้น

จากผลการศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจนี้ ยังพบว่า ชุมชนสมานมิตรสามารถสร้างเศรษฐกิจในชุมชนได้ระดับหนึ่ง (แต่ยังไม่ถึงกับสามารถปลดภาระหนี้สินได้) โดยการใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นทุนทางสังคมในชุมชนมาสร้างอาชีพเสริมนอกภาคเกษตร เช่น การทำประมง การแปรรูปอาหาร มีการติดต่อค้าขายในชุมชนเอง ชุมชนใกล้เคียง (คนเมือง) และพ่อค้าคนกลางในเมืองเชียงรายและเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังสามารถนำภูมิปัญญาอีสานมาผลิตซ้ำและเพิ่มคุณค่าโดยการผลิตอุปกรณ์การจับปลาและกุ้ง การต่อเรือ การทำปลาไร่ น้ำปลา ปลาต้ม ปลาแห้ง ปลาแดดเดียว และแจ่วบอง ขายให้แก่ชุมชนใกล้เคียงได้อีกด้วย

ผลผลิตเหล่านี้ยังใช้บริโภคในครัวเรือน ทำให้ประหยัดรายจ่ายในการซื้ออาหารได้ และรายได้เสริมนอกภาคเกษตรนี้ยังนำมาใช้จ่าย เพื่อการบริโภคในครัวเรือนได้ระดับหนึ่ง

ผลการศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ทางด้านสังคม พบว่า ชุมชนสมานมิตรเป็นชุมชนอีสานที่ถึงแม้จะมาตั้งรกรากอยู่ที่เชียงใหม่ก็ตาม แต่ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมและดำเนินวิถีชีวิตแบบอีสานมาตลอด ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบัน และสามารถปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมและชุมชนทางเหนือได้ ชุมชนยังคงอาศัยอยู่แบบครอบครัวขยายและยังคงมีระบบผู้นำอาวุโสตามระบบเครือญาติ (เจ้าโคตร) กับผู้นำทางวัฒนธรรมหรือผู้นำตามลักษณะภูมิปัญญา (จ่าบ้าน) และยังคงมีระบบอุปถัมภ์คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน วัดยังคงเป็นศูนย์รวมทางจิตใจและเป็นที่พักปะของชุมชนในการจัดงานบุญและงานประเพณีต่าง ๆ ตามวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งประเพณีอีสานส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากหลักความเชื่อทางพุทธศาสนาและประเพณีต่าง ๆ มีความเชื่อมโยงและสอดคล้องกับวิถีการผลิตของชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนสมานมิตรมีความเข้มแข็ง มีความสามัคคีและเอื้ออาทรต่อกันในชุมชน

ถึงแม้ว่าชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจในชุมชนระดับหนึ่ง แต่จากการพัฒนาของภาครัฐที่ขาดความสมดุล ชุมชนไม่สามารถต้านกระแสการพัฒนากระแสหลักได้ และต้องทำการผลิตแบบสมัยใหม่ ทำให้เกษตรกรบางรายที่มีหนี้สินมากต้องเข้าไปขายแรงงานหรือส่งลูกไปขายแรงงานในเมืองและส่งเงินมาช่วยผ่อนชำระหนี้สิน หรือบางรายต้องไปขายแรงงานต่างประเทศเพื่อส่งเงินมาใช้หนี้ ซึ่งการไปขายแรงงานต่างประเทศก็มีความเสี่ยงต่อการถูกหลอกลวงจากนายหน้า อาจต้องขายที่ดินเพื่อจ่ายค่านายหน้าแต่เมื่อไปถึงประเทศที่สามแล้วกลับถูกโกงค่าแรง ถูกขูดรีดแรงงานจากนายจ้าง ถูกหลอกลวงไปทำงานที่ผิดกฎหมาย ฯลฯ ในขณะที่คนในวัยแรงงานเข้าไปขายแรงงานก็ทอดทิ้งให้ผู้สูงอายุและเด็กอยู่ชนบทตามลำพัง ซึ่งปัจจุบันมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ในสังคมชนบทและในที่สุดอาจทำให้ครอบครัว ชุมชนและสังคมชนบทล่มสลายได้

นอกจากนี้การที่ลูก ๆ เกษตรกรได้มีโอกาสในการศึกษาที่สูงขึ้น โดยการกู้เงินจากกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา นั้น ถือว่าเป็นโอกาสดีที่เด็กจะได้มีความรู้สูงขึ้นและมีงานมั่นคงในอนาคต ไม่ต้องเป็นเกษตรกรเหมือนรุ่นพ่อแม่ แต่ในทางกลับกันการหาลู่ไปเรียนในเมืองนั้นเป็นการสร้างค่านิยมให้เด็กมีวัฒนธรรมเอาอย่าง และยังเป็นการส่งเสริมให้มีการตั้งทรัพยากรออกจากชนบทมากยิ่งขึ้นเพื่อไปรับใช้ส่วนกลาง เมื่อเด็กถูกดึงออกไปจากวิถีชีวิตชนบทเข้าสู่สังคมเมือง จะทำให้เกิดความแปลกแยกระหว่างความสัมพันธ์ของสังคมเกษตรกรรม

ในชนบทและสังคมเมือง เด็กจะไม่มี ความผูกพันกับการเกษตรและเกิดการดูถูกดูแคลนภาคเกษตร และอาจถูกครอบงำจากกระแสบริโภคนิยมและวัตถุนิยม ซึ่งเด็กบ้านสมานมิตรหลายคนที่จบการศึกษาระดับอาชีวศึกษา หรือระดับอุดมศึกษาแล้ว ไม่กลับมาอยู่บ้านแต่หางานทำในเมืองและส่งเงินกลับมาบ้าน สิ่งเหล่านี้เป็นสัญญาณที่อาจก่อให้เกิดความล่มสลายของชุมชนเกษตรในอนาคตอันใกล้นี้ เพราะเป็นทิศทางและแนวโน้มที่เกิดขึ้นในสังคมเกษตรกรรมชนบททั่วไปในปัจจุบัน

นอกจากนี้ด้านความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างหญิงและชาย หรือบทบาทหญิงชายในชุมชนสมานมิตร พบว่า ฐานะทางสังคมของผู้หญิงได้รับการยอมรับมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ผู้หญิงมีโอกาสในการมีส่วนร่วมพัฒนาหมู่บ้านโดยการร่วมทำกิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ เท่าเทียมกันกับผู้ชาย ไม่เพียงแต่เป็นสมาชิกกลุ่มเท่านั้น แต่ยังมีสิทธิในการออกความคิดเห็นเพื่อพัฒนากลุ่มและชุมชน จะเห็นว่าผู้หญิงยังได้รับการส่งเสริมให้เป็นสมาชิกคณะกรรมการกลุ่มร่วมกับผู้ชายด้วยจำนวนกึ่งหนึ่งหรือบางกลุ่มมากกว่าสมาชิกกรรมการผู้ชาย หรือได้เป็นประธานกลุ่มต่าง ๆ เนื่องจากชุมชนตระหนักว่าผู้หญิงมีความรับผิดชอบสูง และมีความละเอียดรอบคอบกว่าผู้ชายในการจัดการด้านการเงิน มีความยุติธรรมและรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม มีความเอื้ออาทรห่วงใยต่อสมาชิก นอกจากนี้ประธานกลุ่มสตรีบ้านสมานมิตรยังได้รับรางวัล “อาสาพัฒนาชุมชนดีเด่น” ในระดับอำเภอและร่วมทำงานกับเครือข่ายสตรีทั้งระดับอำเภอและจังหวัดอีกด้วย ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าผู้หญิงบ้านสมานมิตรมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองให้ทัดเทียมกับชายมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน และได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนและนอกชุมชน

5.2.6 นโยบายรัฐบาล

ผลการศึกษาเรื่อง นโยบายรัฐ พบว่า ชุมชนสมานมิตรมีประสบการณ์ในการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนโดยการสั่งการจากทางราชการ ซึ่งมักไม่ประสบผลสำเร็จและล้มเลิกไปในที่สุด เนื่องจากนโยบายที่ลงมานั้นขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการร่วมกันคิดและวิเคราะห์ถึงความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ประกอบกับเจ้าหน้าที่ผู้รับคำสั่งและผู้ปฏิบัติงานขาดความรู้ความเข้าใจในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน มีการตั้งกฎเกณฑ์และสร้างกลุ่มกิจกรรมให้ชาวบ้านปฏิบัติโดยที่บางกิจกรรมไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน และไม่มีการติดตามผลการดำเนินงานจากบทเรียนเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาชุมชน และสามารถนำบทเรียนเหล่านั้นมาปรับใช้กับโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐที่เข้ามาในชุมชนเพื่อให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดต่อชุมชน ปัจจุบันรัฐมีนโยบายที่พยายามกระจายทุนไปสู่ชนบทให้มากขึ้น

เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดเศรษฐกิจระดับรากหญ้า และกระจายสวัสดิการทางสังคมออกไปสู่ชนบท ซึ่งพอจะกล่าวถึงนโยบายที่สำคัญและเป็นที่น่าสนใจของประชาชนทั่วไป ได้แก่

กองทุนหมู่บ้าน ข้อดีของกองทุน คือ ชาวบ้านมีแหล่งเงินกู้เพิ่มขึ้น เพื่อลงทุนทำการผลิต กู้เพื่อเอาไปหมุนคืนเงินยืมจากกลุ่มต่าง ๆ กู้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน ฯลฯ การประชุมร่วมกันของคณะกรรมการและสมาชิก เป็นการสร้างเวทีเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนการใช้งบประมาณจากรัฐที่เข้ามาในชุมชนทุกโครงการ ข้อเสีย คือ คนด้อยโอกาสไม่สามารถถึงงบประมาณจากกองทุนนี้ เนื่องจากไม่มีคนค้ำประกันให้ ปัญหาอุปสรรคที่ชาวบ้านพบ คือ ชาวบ้านหาเงินต้นมาคืนไม่ทัน ต้องพยายามหมุนเงินจากแหล่งกู้อื่นมาคืน ชาวบ้านเสียเวลามากในการติดต่อกับ ธกส. เนื่องจากมีเอกสารที่ใช้ประกอบการพิจารณาจำนวนมาก และต้องเสียค่าเดินทางไปติดต่อกับ ธกส. อย่างต่ำครั้งละ 100 บาท ชาวบ้านบางคนหาเงินมาคืนกองทุนไม่ทันทำให้เจ้าหน้าที่ ธกส. ขยี้โอกาสปล่อยเงินกู้เป็นการส่วนตัว และไม่มี การติดตามผลการดำเนินงาน และตรวจสอบการใช้จ่ายเงินให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ไม่มีการประเมินผลจากบัณฑิตอาสาหรือเจ้าหน้าที่รัฐ

โครงการกองทุนหมู่บ้าน จึงเกิดผลในทางตรงข้ามกับวัตถุประสงค์ คือ แทนที่จะช่วยแก้ปัญหาหนี้สินและปัญหาความยากจน กลับกลายเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดหนี้สินมากขึ้น และทำให้เกิดการหมุนหนี้เมื่อถึงวาระที่ต้องคืนเงินกู้ จะมีการกู้เงินจากแหล่งอื่นมาคืนกองทุนหมู่บ้าน ในการใช้หนี้คืนกองทุนหมู่บ้านที่ชาวบ้านสามารถส่งคืนได้ถึงร้อยละ 80-90 นั้น ชาวบ้านบางคนถึงกับต้องขายทรัพย์สิน ไร่นา วัวควาย มาใช้หนี้ เพราะหมุนเงินไม่ทัน ประกอบกับยังเป็นช่องทางแสวงหาผลประโยชน์ให้นายทุนเงินกู้นอกระบบที่หากินกับการปล่อยเงินกู้ให้ชาวบ้าน เพื่อไปใช้หนี้กองทุนหมู่บ้าน นอกจากนี้กองทุนหมู่บ้านยังกระตุ้นพฤติกรรมบริโภคนิยมให้กับชาวบ้านมากยิ่งขึ้น เช่น บางคนกู้เงินเพื่อไปซื้อโทรศัพท์มือถือ รถมอเตอร์ไซด์ เครื่องเล่นวีซีดี ฯลฯ ทำให้ชาวบ้านเสียวินัยการออม และยังทำลายระบบการออมของครัวเรือนและชุมชนที่มีอยู่แต่เดิม เป็นการทำลายระบบเศรษฐกิจพอเพียง และเป็นการทำลายความเข้มแข็งของชุมชน

โครงการ 30 บาทรักษาทุกคน ชาวบ้านยังไม่พึงพอใจกับการบริการ นโยบายขาดความชัดเจน ทำให้บุคคลากรและคนไข้สับสน จึงต้องการให้กระทรวงสาธารณสุขปรับเปลี่ยนนโยบายใหม่ โดยให้ผู้ป่วยได้รับสิทธิประโยชน์มากกว่านี้ และควรมีการเชื่อมโยงกับโรงพยาบาลเอกชนด้วย โดยคิดค่ารักษา 30 บาทเท่ากัน เพื่อให้ประชาชนมีทางเลือกมากขึ้น ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าระบบเดิมดีกว่า คือ บัตรสวัสดิการประชาชนด้านการรักษาพยาบาล (สปร.) หรือบัตรประกันสุขภาพ 500 บาท ซึ่งมีอายุใช้ได้ 2 ปี ชาวบ้านเสียเงิน 500 บาท เพียงครั้งเดียวโดย

ไม่ต้องจ่ายค่ารักษาพยาบาลแต่ละครั้ง และไม่ต้องจ่ายค่าบำรุงหรือค่าวัสดุอุปกรณ์ทางการแพทย์เพิ่ม

พักชำระหนี้เกษตรกร 3 ปี ข้อดีของนโยบายนี้ คือ เกษตรกรได้หยุดพักหายใจหรือพักหนี้เพียงชั่วคราวเท่านั้น ส่วนข้อเสีย คือ นโยบายนี้ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาที่แท้จริง ในช่วงที่พักหนี้เกษตรกรไม่สามารถกู้เงินในระบบได้จึงไม่มีเงินลงทุนทำการผลิต ในขณะที่พวกเขาต้องกินต้องใช้แต่ละวัน ดังนั้น ทางออกของเกษตรกรคือต้องกู้เงินนอกระบบ เพื่อมาลงทุนในการผลิตแต่ละปี ซึ่งยังเป็น การเพิ่มภาระหนี้สินให้เกษตรกร นอกจากนี้การอบรมและเงินช่วยเหลือจากรัฐปีละ 3,000 บาท ไม่สามารถช่วยอะไรได้มาก เพราะจุดประสงค์ที่ให้ คือ เพื่อเลี้ยงปลาและปลูกไม้ผลซึ่งไม่ประสบผลสำเร็จในชุมชนสมานมิตร โดยสรุปแล้วเกษตรกรเห็นว่าเป็นนโยบายที่ไม่ประสบผลสำเร็จ ไม่สามารถหยุดพักการสร้างหนี้ได้ และไม่สามารถทำให้เกษตรกรหลุดพ้นจากวงจรหนี้สินได้จริง เกษตรกรยังคงยากจนต่อไป

ผลการศึกษาข้างต้นนี้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พฤษ์ เกาถวิล (2544) รายงานการวิจัยประเมินผลโครงการพักหนี้เกษตรกรรายย่อย การวิจัยนี้ประเมินผลโครงการพักหนี้เกษตรกรรายย่อยของรัฐบาลว่า เป็นโครงการที่ล้มเหลว เนื่องจากการมีสมมติฐานในการแก้ไขปัญหาที่ผิดพลาด นับจากปัญหาการกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่จะได้รับการช่วยเหลือ ปัญหาความเข้าใจภาระหนี้สินของเกษตรกร ตลอดจนปัญหาของโครงการต่อเนื่องที่จะแก้ไขหนี้สินของเกษตรกรอย่างถาวร ในที่สุดแล้วโครงการพักหนี้เกษตรกรรายย่อย จึงไม่มีสาระในการแก้ไขปัญหาเกษตรกร เป็นแต่เพียงเครื่องมือปิดเบือน สาเหตุและแนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร และเป็นเพียงเครื่องมือทางการเมือง เพื่อประโยชน์ของคนบางกลุ่มเท่านั้น

5.2.7 ทูทางสังคม

ผลการศึกษาเรื่อง ทูทางสังคม พบว่า ชุมชนสมานมิตรมีทูทางสังคมที่สรุปได้ คือ ทรัพยากรธรรมชาติ (น้ำ ปลา กุ้ง พืชผักและสัตว์จากป่าชุมชน พืชผักสวนครัว) ทรัพยากรบุคคล (ผู้อาวุโส ผู้นำทางวัฒนธรรม ผู้นำที่เป็นทางการ แกนนำชุมชน ผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ทั้งหญิงและชาย ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอีสาน (เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจและก่อให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม ทำให้เกิดความรักความสมัครสมานสามัคคี ความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่คนทุกเพศทุกวัย และยังเป็น การแสดงความเคารพตักตัญญูต่อผู้สูงอายุและบรรพบุรุษ) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (ภูมิปัญญาในการทำนา ภูมิปัญญาในการทำประมงและการทำอุปกรณ์ประมงต่าง ๆ ภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหารแบบอีสาน ฯลฯ) ชุมชนสมานมิตรมีการนำ

ทุนทางสังคมที่กล่าวมาข้างต้นนี้มาผสมผสานกันได้อย่างกลมกลืน และนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์บ่อยครั้ง อีกทั้งยังมีการนำมาเพิ่มคุณค่าหรือผลิตซ้ำ และสามารถนำมาต่อยอดและขยายผลต่อในชุมชนได้ ทุนทางสังคมเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นรากฐานในการดำรงชีวิตและเป็นฐานเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชน ก่อให้เกิดความรักความสามัคคี ความมีน้ำใจเอื้ออาทรต่อกัน และยังเป็นการเสริมพลังอำนาจให้แก่ชุมชนทำให้ชุมชนเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง

5.2.8 ทางออกหรือทางเลือกในการจัดการปัญหาหนี้สิน

ผลการศึกษาเรื่อง ทางออกหรือทางเลือกในการจัดการปัญหาหนี้สิน พบว่า เกษตรกรสามารถจัดการหรือแบ่งเบาภาระหนี้สินของตนเองได้ระดับหนึ่ง

ระดับปัจเจก

โดยทั่วไปชาวบ้านมีทางออกในการจัดการปัญหาหนี้สิน โดยการกู้เงินจากแหล่งเงินกู้ทั้งในระบบและนอกระบบ แหล่งเงินกู้ในระบบ ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) สหกรณ์การเกษตร และแหล่งเงินกู้นอกระบบซึ่งเป็นเจ้าหนี้รายใหญ่ ได้แก่ พ่อค้านายทุน เจ้าของนาเช่า เพื่อนบ้านหรือญาติ นอกจากนี้ชาวบ้านยังสามารถนำทุนทางสังคมและทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนมาสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือน โดยทำการประมงเป็นอาชีพเสริม บางรายใช้ภูมิปัญญาอีสานในการผลิตอุปกรณ์การจับปลาและดักกุ้ง บางรายใช้ภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหาร เช่น ทำปลาร้า ทำแจ่วบอง ซึ่งสามารถช่วยแบ่งเบาปัญหาหนี้สินได้

ระดับกลุ่ม

แหล่งสะสมทุนของชุมชนในรูปกองทุนหรือกลุ่มกิจกรรมเงินกู้ ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน ร้านค้าชุมชน กลุ่มปุ๋ย กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม กขกจ. กลุ่มฌาปนกิจ และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ซึ่งทุกกลุ่มมีการออมร่วมกันและเป็นแหล่งสวัสดิการยามฉุกเฉินให้ชาวบ้านที่เดือดร้อนจริง ๆ ได้ระดับหนึ่ง เช่น กรณีการคลอดลูก การเจ็บป่วย สมาชิกสามารถกู้เงินได้โดยปลอดดอกเบี้ย หรือการกู้เพื่อลงทุนทำการผลิตโดยเสียดอกเบี้ยราคาถูกลง และยังมีเงินปันผล และเงินทุนหมุนเวียนภายในกลุ่มเพื่อใช้ในการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้กลุ่มและชุมชนต้องพยายามเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาในการพยายามพึ่งพาตนเอง และพยายามนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยมีการเรียนรู้จากทั้งในและนอกชุมชนทำให้ได้รับข้อมูลข่าวสารเพิ่มเติมและรู้เท่าทันสถานการณ์ปัจจุบันและนโยบายรัฐ และร่วมทำงานกับเครือข่ายองค์กรประชาชนอื่น ๆ เช่น สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายสตรี เป็นต้น ซึ่งจะ

สร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนและเป็นพลังในการขับเคลื่อน เพื่อที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

นอกจากนี้ชุมชนสมานมิตรยังมีการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ ซึ่งได้แก่ ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมประเพณีอีสานมาผสมผสานกันเพื่อทำกิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ ร่วมกัน จึงก่อให้เกิดความไว้วางใจ เชื่อใจ ความเอื้ออาทร ความสมัครสมานสามัคคี และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนในชุมชน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการรวมกลุ่มกิจกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน ตัวอย่างเช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มฅาปนกิจสงเคราะห์ กลุ่มร้านค้าชุมชน ฯลฯ สามารถช่วยลดปัญหาการกู้ยืมเงินทั้งในระบบและนอกระบบได้ระดับหนึ่ง และกลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า ฯลฯ ก็ยังสามารถสร้างรายได้เสริมให้สมาชิกกลุ่ม เป็นการช่วยลดและบรรเทาปัญหาหนี้สินได้อีกทางหนึ่ง

5.3 ข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาที่ได้กล่าวไปแล้ว เห็นได้ว่า ปัญหาหนี้สินเกษตรกรเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างซึ่งทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐและประชาสังคมต้องร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาอย่างเร่งด่วน ซึ่งไม่สามารถแก้ปัญหานี้แบบแยกส่วน จำเป็นต้องมองปัญหาและวิเคราะห์ภาพรวมของความสัมพันธ์ทั้งระบบโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะดังนี้

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. รัฐบาลควรกำหนดให้ “ปัญหาหนี้สินเกษตรกร” เป็นวาระแห่งชาติที่จำเป็นเร่งด่วนในการแก้ไขปัญหา โดยต้องมองว่าปัญหานี้เป็นปัญหาเชิงนโยบายหรือเชิงโครงสร้างไม่ใช่ปัญหาของเกษตรกรแต่เพียงฝ่ายเดียว และสาเหตุหลักที่ทำให้เกษตรกร โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย ต้องตกอยู่ในวงจรหนี้สินล้นพ้นตัว ก็เนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศที่ขาดความสมดุลที่รัฐบาลเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมเป็นหลัก โดยใช้เกษตรกรเป็นฐาน นอกจากนี้รัฐบาลส่งเสริมเกษตรกรให้ทำเกษตรกรรมแบบสมัยใหม่ที่เน้นการผลิตเพื่อส่งออก ส่งผลให้เกษตรกรต้องพึ่งพิงเทคโนโลยีตะวันตก พึ่งพาเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ผสมที่ต้องใช้ควบคู่กับปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชเนื่องจากต้องการผลผลิตมาก ๆ แต่ในขณะที่ต้องอิงราคาผลผลิตกับราคาในตลาดโลก และต้องพึ่งพาการกำหนดราคาผลผลิตจากพ่อค้าคนกลาง ในขณะที่ภาครัฐไม่เคยคำนึงถึงความต้องการและปัญหาของเกษตรกรในชนบทเลย ดังนั้น ในการแก้ปัญหานี้

เกษตรกรรมนี้รัฐบาลควรเน้น และให้ความสำคัญกับความต้องการของภาคเกษตรกรรมในชนบท ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยเป็นหลัก และให้ความสำคัญกับปัญหาหนี้สิน เกษตรกรเท่าเทียมกับปัญหาหนี้สินเอกชน

2. รัฐบาลควรยกเลิกหนี้สินเกษตรกรที่เกิดขึ้นจากโครงการส่งเสริมการเกษตรจากภาครัฐ แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ซึ่งทำให้เกษตรกรต้องแบกรับภาระการเป็นหนี้สินสะสมจากโครงการ ส่งเสริมการเกษตรต่าง ๆ จากหลายรัฐบาลด้วยกัน ดังนั้น รัฐบาลจึงควรพิจารณายกเลิกหนี้สิน เกษตรกรทั้งในระบบและนอกระบบ ซึ่งเกิดขึ้นจากการลงทุนทำการเกษตรตามคำแนะนำของ ภาครัฐแล้วไม่ประสบผลสำเร็จ หรือรัฐควรรับผิดชอบในการชดเชยหนี้สินเหล่านี้แทนเกษตรกร เหมือนเช่นที่รัฐเข้าไปอุ้ม และชดเชยหนี้ให้กับภาคเอกชนหลังเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ

3. รัฐบาลควรมีความจริงจังในการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่เกษตรกรรายย่อยที่ไม่มีที่ดิน ทำกิน หรือรายที่มีที่ดินทำกินแต่ไม่เพียงพอจึงต้องเช่าที่นาเพิ่มในการผลิต แต่ละครัวเรือนควรมี ที่ดินทำกินอย่างน้อยประมาณ 15-20 ไร่ เพื่อเป็นการช่วยลดต้นทุนในการผลิตให้แก่เกษตรกร รายย่อย ซึ่งที่ดินที่รัฐจัดสรรให้สมควรเป็นที่ดินของเอกชนที่อุดมสมบูรณ์แต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ และ เป็นที่ดินที่กระจุกตัวอยู่ในมือนายทุนหรือเจ้าที่ดินรายใหญ่เพียงไม่กี่ราย ที่หวังผลจากการเก็งกำไร ซื้อขายที่ดิน โดยรัฐบาลควรเร่งดำเนินนโยบายการปฏิรูปที่ดินและการเวนคืนที่ดินเอกชนอย่าง เป็นรูปธรรม ตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม 2518 (โดยกำหนดให้รัฐนำที่ดิน ของรัฐและที่ดินจัดซื้อหรือเวนคืนจากเอกชนที่มีอยู่เกินกำหนดในกฎหมาย มาจัดให้แก่เกษตรกรที่ ไม่มีที่ดินทำกินหรือมีไม่พอต่อการยังชีพได้เช่าหรือซื้อ และเมื่อเขตปฏิรูปที่ดินใช้บังคับที่ได้ ห้ามบุคคลถือครองที่ดินเกิน 50 ไร่ หรือ 100 ไร่ กรณีเลี้ยงสัตว์ใหญ่ และหากถือครองไว้โดยไม่ทำ ประโยชน์เกิน 20 ไร่ รัฐก็จะเข้ามาจัดซื้อหรือเวนคืน)

นอกจากนี้รัฐบาลควรกำหนดนโยบายกระจายการถือครองที่ดินให้เกษตรกรอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะเกษตรกรที่ไม่มีที่ทำกิน โดยมีการควบคุมการถือครองที่ดิน การคุ้มครองพื้นที่ เกษตรกรรม การจัดตั้งธนาคารที่ดิน และการใช้ภาษีอัตราก้าวหน้าในอัตราที่ก่อให้เกิดการกระจาย รายได้แท้จริง โดยมีองค์กรบริหารส่วนปกครองท้องถิ่นเป็นผู้จัดเก็บภาษี โดยมาตรการเหล่านี้ จะต้องใช้ผสมผสานกัน และให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนการตัดสินใจทุกระดับ

4. รัฐบาลควรมีการปรับเปลี่ยนนโยบายการแก้ปัญหาความยากจนที่ล้มเหลว ได้แก่ โครงการพักชำระหนี้เกษตรกร กองทุนหมู่บ้าน ส่วนโครงการ 30 บาทรักษาทุกโรคควรมีการ ปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าเดิม ซึ่งผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

โครงการพักชำระหนี้เกษตรกร ข้อเสนอแนะเหมือนข้อ 2 คือ รัฐบาลควรยกเลิกหนี้สินเกษตรกรที่เกิดขึ้นจากโครงการส่งเสริมการเกษตรจากภาครัฐที่ไม่ประสบผลสำเร็จ

กองทุนหมู่บ้าน เนื่องจากนโยบายนี้ไม่สามารถทำให้ความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้นไปกว่าเดิม แต่กลับทำให้ชาวบ้านเพิ่มวงจหนี้สินให้กับตัวเอง และเป็นเพียงแหล่งเงินกู้แหล่งใหม่เพิ่มขึ้นมาเท่านั้น ดังนั้น เพื่อให้เกิดการกระจายทุนและเกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจระดับรากหญ้าตามวัตถุประสงค์ดั้งเดิมของกองทุนฯ รัฐจึงควรปรับแผนการจัดการและแผนการกู้ยืมใหม่โดยไม่ให้เป็นการกู้ยืมรายบุคคลแต่ควรเป็นการกู้ยืมของกลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารข้าว กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มร้านค้าชุมชน ฯลฯ เพื่อนำไปใช้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในการขยายกิจกรรมกลุ่ม และสร้างรายได้ให้สมาชิกเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ควรมีการกั้นงบประมาณจากกองทุนนี้ เพื่อใช้สำหรับทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ตัวอย่างเช่น งบประมาณในการฟื้นฟูอนุรักษ์ฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน งบประมาณในการสร้างแหล่งน้ำดื่มสาธารณะในชุมชน หรือแหล่งน้ำเพื่อทำการเกษตร งบประมาณในการสร้างหรือขยายห้องสมุดชุมชน งบประมาณในการทำแปลงสาธิตเกษตรกรรมทางเลือกในชุมชน งบประมาณในการทำงานของเครือข่ายชุมชนต่าง ๆ ที่บ้านสมานมิตรเป็นพันธมิตรอยู่ หรืองบในการทำแผนแม่บทชุมชน ฯลฯ

30 บาทรักษาทุกโรค มีข้อเสนอแนะดังนี้

1. โรงพยาบาลต่าง ๆ ควรปรับปรุงมาตรฐานการให้บริการให้ดีกว่าเดิม มีการฝึกอบรมบุคคลากรให้มีจิตสาธารณะ ใช้คำพูดที่ไพเราะเหมาะสมต่อคนไข้ และให้บริการอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันและไม่มีการเลือกปฏิบัติต่อคนยากจน
2. โรงพยาบาลควรปรับปรุงคุณภาพการให้บริการ และควรจ่ายยาเฉพาะโรคที่มีคุณภาพได้มาตรฐาน ไม่ใช่แค่จ่ายยาสามัญเพื่อรักษาโรคพื้นฐานเท่านั้น
3. โรงพยาบาลควรมีการพัฒนาระบบประสานงาน ระบบการใช้อัตราข้ามโรงพยาบาล และระบบการส่งตัวผู้ป่วยข้ามเขต และข้ามจังหวัดได้ทั่วประเทศ เพื่ออำนวยความสะดวกสูงสุดให้แก่ผู้ป่วย และรวมโรงพยาบาลเอกชนเข้าร่วมในโครงการนี้ด้วย
4. สำหรับการรักษาที่สถานีอนามัยควรให้คนไข้เสียค่าบำรุงตามกำลัง ส่วนค่ารักษา 30 บาท ให้ใช้เฉพาะเมื่อเข้ามาในโรงพยาบาลประจำอำเภอหรือจังหวัด
5. โรงพยาบาลควรคิดค่ารักษา 30 บาท ต่อโรค ไม่ใช่คิดต่อครั้ง ไม่ควรเสียค่าอุปกรณ์การแพทย์อื่น ๆ เพิ่มอีก และไม่ควรแยกโรคและบริการอื่น ๆ ด้านสุขภาพ เช่น อุบัติเหตุ และโรคเอดส์ ควรได้รับการรักษาเหมือนกัน

5. จากนโยบายการกู้ยืมเงินกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษาของบุตรหลานเกษตรกร รัฐบาลหอการค้าจังหวัดและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้อง ควรมีการร่วมกันวิเคราะห์ทิศทางและแนวโน้มความต้องการของตลาดแรงงานของจังหวัดและประเทศในปัจจุบันและอนาคต เพื่อที่สถาบันการศึกษาจะได้ผลิตบุคลากรจากสาขาวิชาต่าง ๆ ให้พอเพียงและสอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงาน นอกจากนี้สถาบันการศึกษาในต่างจังหวัดควรเร่งพัฒนาคุณภาพการศึกษาให้ทัดเทียมสถาบันการศึกษาในเมืองใหญ่ เพื่อที่จะเป็นหลักประกันว่าเด็กที่จบออกมาแล้วมีคุณภาพ และสามารถแข่งขันกับเด็กในเมืองใหญ่ได้ จะได้หางานทำและสามารถผ่อนเงินที่กู้ยืมมาเรียนคืนให้แก่รัฐบาลภายในกำหนดได้ และเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้อาหารหนี้สินจากกองทุนนี้ตกเป็นภาระหนี้สินเพิ่มพูนของผู้ปกครองหรือเกษตรกรต่อไปในอนาคต

6. กระแสการบริโภคเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เกิดหนี้สินเพิ่มพูนแก่ตัวเกษตรกรและคนในสังคม ดังนั้น รัฐบาลควรมีนโยบายส่งเสริมค่านิยมของคนในสังคม ให้ตระหนักถึงแบบแผนการบริโภคที่เรียบง่ายและพอเพียงแก่คนในสังคม และส่งเสริมแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงต่อเกษตรกรอย่างเป็นรูปธรรมโดยมีงบประมาณสนับสนุน ไม่ใช่เพียงการกล่าวอ้างถึงหลักการ แต่ไม่มีการส่งเสริมและสนับสนุนเงินทุนอย่างจริงจัง เนื่องจากเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเรื่องของความรู้จักพอ มุ่งผลิตเพื่อให้พอเพียงแก่การอุปโภคบริโภคในครัวเรือน เมื่อเหลือแล้วจึงแจกจ่ายไปยังผู้อื่นหรือขาย ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีชีวิต และมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและมีความสุขในการดำเนินชีวิต ไม่ใช่เร่งรีบทำการผลิตเพื่อส่งออกหรือขายอย่างเดียว โดยใช้ปุ๋ยเคมีและทำลายสิ่งแวดล้อม ในขณะที่เกษตรกรมีแต่หนี้สินและความหายนะที่กำลังตามมา

นอกจากนี้รัฐบาลควรจัดสรรงบประมาณในการส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือกอย่างจริงจัง และเป็นรูปธรรมให้แก่เกษตรกรรายย่อย โดยให้เงินทุนกลุ่มเกษตรกรที่ต้องการปรับเปลี่ยนจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว (ทำนา) อย่างเดียว มาเป็นการทำไร่สวนผสม ทำเกษตรอินทรีย์ และเลี้ยงสัตว์ และสิ่งสำคัญที่สุดในการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ก็คือ ต้องปลูกจิตสำนึกให้เกษตรกรมีสติและมุ่งมั่นใส่ใจในการเกษตรทางเลือกที่ตนเองทำอยู่ รู้จักบริโภคอย่างพอดี และมีสติ ไม่แห่ไปตามกระแสของการบริโภคนิยมจนมีหนี้สินล้นพ้นตัว และต้องรู้จักรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

5.3.2 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. ในการแก้ไขปัญหาหนี้สินนั้น เกษตรกรเองควรมีความรู้จักพอเพียง และต้องพยายามปรับเปลี่ยนการบริโภคในครัวเรือนและควรสร้างวินัยในการใช้จ่ายในครัวเรือน เกษตรกรควร

เรียนรู้การทำบัญชีพื้นฐานที่แสดงรายรับ-รายจ่ายเบื้องต้น รู้จักประเมินสถานภาพของครอบครัวตนเองและรู้จักวิธีการวางแผนการใช้จ่ายทั้งในระยะสั้นและระยะยาว เรียนรู้ที่จะออมเงินร่วมกันในครัวเรือน ใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย บริโภคให้พอดี และควรลด ละ เลิกอบายมุขต่าง ๆ

2. เกษตรกรควรพยายามพึ่งตนเองให้มากที่สุด เลือกการผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการของตนเองและชุมชน เกษตรกรควรให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมกัน และความเป็นชุมชนที่มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ควรใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมเท่าที่จำเป็นและใช้ชีวิตให้เหมาะสมกับฐานะของตนเอง พยายามใช้ประโยชน์จากผลผลิตหรือทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่หรือผลิตได้ด้วยตนเองโดยไม่จำเป็นต้องซื้อทุกอย่าง เช่น อาหารจากธรรมชาติ ได้แก่ ปลา กุ้ง กบ เขียด นก แมลง ข้าว หน่อไม้ เห็ด พืชผักจากป่า และพืชผักสวนครัว นอกจากนี้เกษตรกรควรยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิต และควรปรับเปลี่ยนการทำเกษตรเชิงเดี่ยวมาทดลองทำเกษตรกรรมทางเลือก เช่น ทำไร่นาสวนผสม ทำเกษตรอินทรีย์ และทำนาเพื่อบริโภคในครัวเรือน ซึ่งการทำเกษตรทางเลือกจะทำให้ครัวเรือนมีแหล่งอาหารเพิ่มขึ้น สามารถช่วยลดการใช้จ่ายเรื่องอาหาร ไม่ต้องซื้อหาทุกสิ่งทุกอย่าง และในที่สุดจะทำให้ชีวิตมีความสุขมากขึ้น

3. ชุมชนควรพยายามใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาที่มีอยู่ โดยอิงจากทรัพยากรที่มีในชุมชน เช่น ดิน น้ำ ป่า ทรัพยากรมนุษย์และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้เกิดการรวมกลุ่มอาชีพที่หลากหลาย เพื่อสร้างฐานเศรษฐกิจให้ชุมชนอยู่ได้ด้วยการพึ่งตนเอง โดยเฉพาะกลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มควรพัฒนามาตรฐานการผลิตน้ำปลา และชักชวนแม่บ้านที่ผลิตแจ่วบอง และปลาสามขาให้หมู่บ้านอื่นเพื่อเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของหมู่บ้านอื่น เข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มและถ่ายทอดสูตรให้แก่สมาชิก เพื่อทำการผลิตร่วมกัน และติดตามเป็นหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของสมานมิตรเองเพื่อสร้างชื่อเสียงให้ชุมชน และเป็นการสร้างรายได้เสริมให้แก่สมาชิกในชุมชนด้วย

4. ชุมชนควรมีการร่วมกันวางแผนแม่บทชุมชน โดยการร่วมกันคิดวิเคราะห์ว่าจะสร้างความเชื่อมโยงของกลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชน และการนำทุนทางสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้และเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้อย่างไร เช่น ร่วมกันออมเงินกับกลุ่มออมทรัพย์ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เมื่อมีเงินออมมากก็สามารถใช้กลุ่มออมทรัพย์เสมือนเป็นแหล่งสวัสดิการหรือธนาคารประจำหมู่บ้าน กลุ่มอื่น ๆ ที่เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ก็สามารถกู้เงินจากกลุ่มออมทรัพย์ไปลงทุนทำกิจกรรม หรือเป็นทุนหมุนเวียนในการเพิ่มการผลิต หรือทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องได้ เช่น กลุ่มโรงสีมิตรชุมชน อาจกู้เงินกลุ่มออมทรัพย์ไปลงทุนขยาย

กิจการโรงสี เพื่อให้บริการสีข้าวในชุมชนราคาถูกกว่าท้องตลาด ไร่ข้าวที่ได้ก็นำไปเลี้ยงหมูหรือใช้เป็นอาหารปลาในชุมชนได้ หรือกลุ่มแปรรูปอาหารจากเงินกลุ่มออมทรัพย์มาขยายฐานการผลิตน้ำปลา ปลาจ่อม ปลาต้ม แจ่วบอง เพื่อขายทั้งในชุมชนและนอกชุมชน หรือชาวบ้านอาจรวมตัวกันขายข้าวเปลือกให้แก่ร้านค้าชุมชนให้ได้ปริมาณมาก (ชาวบ้านยังไม่ควรขายข้าวโดยตรงกับพ่อค้าคนกลางที่กดราคา) และร้านค้าทำหน้าที่เป็นตัวแทนชาวบ้านในการต่อรองขายข้าวเปลือกให้กับพ่อค้าที่ให้ราคาดีที่สุด เพื่อชุมชนจะได้มีอำนาจในการต่อรองและไม่โดนกดราคาจนเกินไป

5. ชุมชนควรมีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการจัดหลักสูตรการเรียนการสอน ให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น และควรชักจูงให้เยาวชนให้อยู่ในท้องถิ่นมากกว่าการออกนอกชุมชน เนื่องจากสังคมปัจจุบันมีความเสี่ยงต่อเยาวชนที่จะตกเป็นเหยื่อของอบายมุขต่าง ๆ โรงเรียนควรสอนให้เด็กรู้จักคิดวิเคราะห์ถึงข้อดีข้อเสียได้ด้วยตนเอง โดยการให้ข้อมูลที่เท่าทันสถานการณ์ ปัจจุบัน นอกจากนี้โรงเรียนควรมีการสอดแทรกความรู้เรื่องวัฒนธรรมชุมชน ทูนาทางสังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เยาวชนได้เห็นคุณค่าของสิ่งเหล่านี้ และไม่ดูถูกดูแคลนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ อาจมีการเชิญผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน และผู้ปกครองมาร่วมจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยมีการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาแก่เยาวชน เช่น การทำเครื่องจักสาน การทำอุปกรณ์การจับปลา หรือการจัดกิจกรรมนอกห้องเรียน เช่น การทำปลาจ่อม ปลาต้ม การศึกษาคุณค่าของป่าชุมชน คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากร "ดิน น้ำ ป่า" ซึ่งเป็นแหล่งความมั่นคงด้านอาหารในชุมชนและวัฒนธรรมชุมชน

6. ชุมชนควรมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเป็นองค์รวม ทั้งสิทธิการจัดการดิน น้ำ ป่า การพัฒนาระบบการเกษตรและเศรษฐกิจที่ยั่งยืนบนฐานทรัพยากร ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมที่หลากหลาย โดยทั้งหญิงและชายควรมีส่วนร่วมในการวางแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล ในขณะที่เดียวกันต้องมีแผนฟื้นฟูอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมควบคู่กันไปด้วย และควรมีมาตรการป้องกันไม่ให้เอกชนหรือคนนอกชุมชน (โดยเฉพาะผู้มีอิทธิพล) มาทำลายทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ นอกจากนี้ชุมชนควรสร้างระบบกลไก และโครงสร้างทางการเมืองที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยกลุ่มและชุมชนต้องพยายามเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจากนอกชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ได้รับข้อมูลข่าวสารเพิ่มเติมและรู้เท่าทันสถานการณ์ปัจจุบันและนโยบายรัฐ และร่วมทำงานกับเครือข่ายองค์กรประชาชนอื่น ๆ เช่น สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายสตรี ฯลฯ ซึ่งจะสร้างให้เกิดเป็นพลัง

ชุมชนในการขับเคลื่อนและการจัดการฐานทรัพยากร และสามารถนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

7. ในการต่อสู้ของเครือข่ายองค์กรประชาชน เพื่อกระจายการถือครองที่ดินเอกชนไปสู่เกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกินในอนาคต กลุ่มเครือข่ายควรจะต้องชูประเด็นที่ก้าวออกจากกรอบของระบบคิดแบบทุนนิยม โดยเน้นมิติเชิงการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่เสนอวิธิตดต่อที่ดินว่า ไม่ใช่เรื่องของ "สินค้า" แต่ที่ดินเป็นฐานความมั่นคงทางอาหาร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนที่มีความหมายมากกว่า "ประสิทธิภาพ" การใช้สินค้าในระบบทุน

